

Rozdział 1

Wprowadzenie

Termin „francuska baśń literacka” u przeciętnego odbiorcy nie budzi żadnych skojarzeń. Nawet nazwisko najpopularniejszego przedstawiciela tego gatunku, Charles’a Perraulta, nie dorównuje rozpoznawalnością braciom Wilhelmowi i Jacobowi Grimm czy Hansowi Christianowi Andersenowi. Wystarczy jednak wymienić Kopciuszka, Kota w butach czy Piękną i Bestię, by w oczach rozmówcy pojawił się błysk rozpoznania. Zanim opowieści o tych bohaterach zadomowiły się w polskiej literaturze dla dzieci, przebyły długą i krętą drogę, która rozpoczęła się właśnie we Francji XVII i XVIII stulecia.

Wkład francuskich baśniopisarek i baśniopisarzy w tradycję literatury dla dzieci, mimo że znany specjalistom, do tej pory nie doczekał się obszerniejszego omówienia w polskiej literaturze przedmiotu. Niniejsza praca stanowi próbę wypełnienia tej luki, podjętą z perspektywy historii przekładu. Przedstawiłam w niej w układzie chronologicznym wydawniczą i krytyczno-literacką recepcję baśni francuskich w literaturze polskiej, w szczególności przeznaczonej dla dzieci. Przyjęta tu perspektywa historyczno-porównawcza koncentruje się na opisie kształtu i roli tekstów powiązanych genealogicznie i genealogicznie (baśni francuskich oraz ich tłumaczeń i adaptacji) we francuskim i polskim systemie literackim od XVII do XXI wieku. Analiza różnic w funkcjonowaniu tekstów źródłowych oraz tłumaczeń i adaptacji, z uwzględnieniem wzajemnych wpływów i relacji między tekstami oraz realizowanych strategii pisarskich, przekładowych i wydawniczych, służy określeniu zależności między przekładami francuskich baśni literackich a polską literaturą dla dzieci oraz zmienności tej zależności w czasie.

1.1. Wykorzystane materiały

1.1.1. Teksty źródłowe

Skoncentrowałam się na pięciorgu autorach, których utwory do 2018 roku zostały co najmniej raz przełożone na polski z myślą o dziecięcym odbiorcy¹. Jest wśród nich troje autorów szczególnie mocno związanych ze społecznością salonową końca XVII wieku: Marie-Catherine d’Aulnoy, pisarka w swoim czasie niezwykle popularna dzięki powieściom i relacjom z podróży; Charles Perrault, wieloletni współpracownik Jeana-Baptiste’a Colberta i jedna z najważniejszych postaci sporu starożytników z nowożytnikami; oraz jego krewniczka Marie-Jeanne Lhéritier de Villandon, zagorzała piewczyni kobiecych cnót. François Fénelon, współczesny tej trójki, obracał się w nieco innych kręgach jako arcybiskup Cambrais, uczeń kontrowersyjnej mistyczki Madame Guyon oraz wychowawca Ludwika, diuka Burgundii (wnuka Ludwika XIV). Ostatnia z autorek, Jeanne-Marie Leprince de Beaumont, żyła około pół wieku później, a jej baśniowa twórczość – po części inspirowana baśniami z końca XVII wieku – wpisywała się w szerszy kontekst jej dydaktycznej działalności jako guwernantki i edukatorki.

Pełne przedstawienie poetyki i kontekstu baśni wybranej piątki autorów znajduje się w drugim rozdziale pracy, ale już we wstępie należy zaznaczyć, że choć często sięgali oni po te same wątki i motywy, każde z nich odznaczało się indywidualnym stylem i własnym podejściem do takich kwestii jak dydaktyzm czy obraz dziecka i dzieciństwa. Jak zobaczymy w kolejnych rozdziałach, ich teksty spotykały się z różnym przyjęciem w poszczególnych epokach i obszarach geograficznych. I tak, na przykład, baśnie Fénelona i d’Aulnoy cieszyły się przez wiele lat uznaniem i popularnością, zwłaszcza we Francji, lecz w XX wieku zostały na całym świecie zdeponowane przez Perraulta jako autora takich evergreenów jak *Śpiąca królewna*, *Kopciuszek* i *Paluszek*, choć jego triumf – jak zobaczymy – jest w dużej mierze pozorny.

---

¹ Wszystkie baśnie i utwory pokrewne wymienionych autorów znajdują się w tabelach A–E w aneksie 1.

1. Ilustracja do baśni *Rosanie* Marie-Jeanne Lhéritier de Villandon z *Le cabinet des fées*. Tome 12, 1785

1.1.2. Przekłady polskie

Ważnym zadaniem, które należało wykonać jeszcze przed przystąpieniem do analizy, było ustalenie korpusu polskich przekładów, który stanowiłby jej podstawę. Dotychczasowe bibliografie literatury dziecięcej, choć niezwykle pomocne, okazały się niewystarczające, konieczna więc była kwerenda nie tylko w Bibliotece Narodowej, ale także w bibliotekach osiedlowych. Ze względów praktycznych ograniczyłam się do bibliotek warszawskich.

Z opracowywaniem korpusu przekładów wiązały się trudności wielorakiej natury: anonimowość wydań, ich liczba (szczególnie po 1990 roku) oraz efemeryczność (wiele edycji XIX-wiecznych nie zachowało się, a te z końca XX wieku okazują się zaskakująco trudno dostępne). Istotny jest szerszy problem – jak powinno się traktować teksty baśniowe, które często funkcjonują na zasadach bardziej zbliżonych do folkloru niż literatury jako takiej: poszczególne wątki są zwielokrotniane w licznych tekstach z różnymi atrybucjami (a często bez atrybucji), zarazem jednak pozostają rozpoznawalne jako realizacje pojedynczej abstrakcji, którą za Kamilą Kowalczyk (2021) można nazwać wzorcem baśniowym. Dodatkową trudnością jest istnienie adaptacji teatralnych, które ze względu na odmienną specyfikę i konieczność selekcji materiału potraktowano w tej pracy marginalnie². Sytuację jeszcze bardziej komplikuje względnie nowe zjawisko renarracji (określanych często jako „baśnie postmodernistyczne”, za Weroniką Kostecką [2014]), zbudowanych na intertekstualnej grze lub nawet polemice z baśnią tradycyjną.

Wpisanie w tę rzeczywistość kategorii przekładu i uchwycenie relacji genealogicznej między tekstami może w związku z tym nastrożać trudności. W przypadku wielu popularnych realizacji baśni nie sposób dociec, na jakim źródle były oparte, a nawet czy jakiegokolwiek pojedyncze źródło w ogóle istniało; memetyczne rozpowszechnienie takich wątków jak „Kopciuszek” czy „Kot w butach” sprawia, że autor danej realizacji może tworzyć ją, mówiąc potocznie, „z głowy”, bez sięgania do jakichkolwiek istniejących tekstów, szczególnie zaś do tekstów francuskich, które są w niniejszej pracy traktowane jako pierwowzory.

Ostatecznie w bibliografii przekładów znalazły się te teksty, w przypadku których udało się ustalić pośrednią lub bezpośrednią relację genealogiczną. Wyjątkiem są przekłady baśni Perraulta realizujących wątki najbardziej

---

² Temat adaptacji baśni perraultowskich na użytek teatralny podejmują np. Michulka, Waksmund 2014.

popularne, a więc i funkcjonujące w największej liczbie tekstów. Szczególnie na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat wzrosła ona tak radykalnie, że ich wyczerpujące zestawienie nie byłoby ani możliwe, ani sensowne. W tym przypadku zdecydowałam się więc ograniczyć do wydań sygnowanych nazwiskiem Perraulta. W analizach jednak, jako szerszy kontekst, przywołuję także edycje z inną atrybucją albo anonimowe.

Tak opracowana bibliografia i oparty na niej korpus liczą kilkadziesiąt pozycji. Przeanalizowanie ich wszystkich byłoby oczywiście niemożliwe. Jeśli w wybranym okresie ukazało się tylko jedno lub dwa wydania przekładu baśni danego autora (jak to często było np. z baśniami d'Aulnoy albo Fénelona), zostały one szczegółowo omówione. W sytuacji jednak, gdy takich wydań były dziesiątki lub setki (przypadek baśni Perraulta po 1990 roku), koncentrowałam się na tych najbardziej reprezentatywnych dla tendencji dominujących w danym okresie i najbardziej interesujących poznawczo.

1.1.3. Rekonstrukcja kontekstu: peryteksty, dyskurs naukowy i krytyczno-literacki

Analiza recepcji baśni francuskich i ich interakcji z polskim systemem literatury dla dzieci wymaga nie tylko zbadania samych tekstów przekładów, ale nade wszystko umieszczenia ich w pierwotnym kontekście historycznym, społecznym i kulturowym. Niezbędne jest uchwycenie tego, jak w poszczególnych okresach rozumiano pojęcie baśni, jej poetykę i funkcję, aby określić, jakie miejsce w ówczesnym systemie literackim mógł zajmować dany przekład. Służy do tego analiza perytekstów baśniowych wydań, recenzji prasowych, tekstów popularyzatorskich oraz artykułów i monografii naukowych na temat baśni. To na ich podstawie udało się zrekonstruować kontekst każdego z omawianych okresów recepcji.

1.2. Układ i metody pracy

Obszerność korpusu, uwzględnienie w analizie kontekstu historycznego oraz zamiar prześledzenia zmian w relacji między francuską baśnią literacką a polską literaturą dla dzieci zdeterminowały układ pracy, który jest w przeważającej mierze chronologiczny. Wyjątek stanowi rozdział pierwszy, czyli